

NOSQUES REIALS CATALANES

Els inventaris reials del segle XIV continguts en els registres de la Cancelleria catalano-aragonesa, tant els redactats en llatí com en català, fan esment, per bé que no amb molta freqüència, d'un joiell denominat *nosca*, el qual inclouen entre els més preats objectes del tresor del sobirà: corones, garlandes, capells de sol, corretges incrustades de perles i pedreria, etc. Potser al nostre país la paraula *nosca* no va tenir tanta difusió com tingué a l'Europa central. Els diccionaris catalans medievals, encara molt incomplets, no la citen. Körting la fa procedir de *nuska*, mot d'antic origen franc. Meyer-Lübke de *nuskja*, també d'anàleg origen. Tots dos, i així mateix Friedrich Diez, li donen el significat de 'fermall'. Du Cange ens ofereix les dues formes de *nosca* i *musca*; aquesta darrera alguna vegada apareix en algun text incorrectament escrita *musca*, sens dubte per ésser, també aleshores, paraula d'ús poc freqüent. Du Cange coincideix en el significat de 'fíbula' i hi afegeix el de *armilla* 'braçalet'.

Segons Godefroy, la paraula *nosca* tingué bastanta difusió en l'antiga llengua francesa, i en cita una sèrie de variants: *noche*, *nosche*, *nosce*, *noske*, *nosque*, *noque*, *noiche*, *nouche*, *nuche*, *luche*, acompanyades de nombrosos exemples extrets de textos dels països europeus que parlaren o empraren circumstancialment la dita llengua. El seu significat és també el de 'fermall' i 'braçalet'. Segons un dels exemples adduïts per Du Cange fou, a més a més, la *nosca* un *monusculus* (petit joiell) que podia portar-se al cap. Un fermall, com a simple objecte ornamental, bé podia ésser col·locat a un capell o bonet. Quan Tirant lo Blanch desitja posseir el «molt gentil fermall» que la bella Agnès, filla del duc de Berry, porta al pit (i finalment el va aconseguir), diu així: «e promet a Déu que qui lo fermall me levarà, la sua persona me lexará : e posà-l-

se alt al cap d'un bonet que portava». Veritablement, aquí sols es tracta d'una circumstancial facècia galant, però de tota manera la tendència creixent dels segles medievals per l'enjoïament excessiu en el vestir, sobretot a les cerimònies i, no cal dir, a les vistes reials — en les quals privà un afany ultramesura d'enlluernar-se mútuament els sobirans i llurs comitives — fa molt possible l'ús de luxosos fermalls en els capells. Una idea de fins a quin punt arriba aquesta tendència al luxe ja a principis del segle XIV ens la donen els fantasiosos capells de sol — *capellum sole sive galerum* — amb lleons, àguiles i altres figures, totes elles incrustades (*cavadés*) de perles i rica pedreria i que igual que les nosques, els monarques guardaren entre els objectes de més valor de llurs *cambres reials* (tresors), en cofres desplaçats en monestirs, els quals oferien més garantia de seguretat que els palaus, degut a la constant absència del sobirà.

Però tornem a les nosques, objecte del nostre estudi. Quicherat, en la seva *Histoire du Costume en France* ens diu que la nosca era un luxós joiell que portaven les dames penjant de llurs collars («les pendents de leurs colliers», diu, «s'apellen nusches»). Mossèn Josep Gudiol, i amb ell ja arribem a matèria relativa al nostre país, sols ens parla de *nosques* o *noscles* en tractar del vestuari litúrgic català en l'època gòtica; segons l'autor eren els fermalls amb què els sacerdots se subjectaven les capes pluvials (i que sovint veiem en forma circular a les pintures dels segles XIV i XV, representant sants i dignitats eclesiàstiques). Mossèn Gudiol ens les descriu com «joiells dels més estimats metalls i adornats amb esmalt i pedreria». Les seves notícies, però, són escassés. Ens diu que el bisbe Huc de Fonollet féu present a la Catedral de Vic d'una «capa amb nosca» i a continuació ens n'ofereix un interessant exemplar en tela brodada: «un noscle brodat d'or i seda, sens perles, ab la verge Maria i dos àngels» que figura en un inventari de la Seu de Girona, corresponent a l'any 1470. (Observem aquí, de passada, que la variant *noscla* F. Diez la considera d'origen flamenc.) També ens diu mossèn Gudiol que quan les capes pluvials no portaven fermall era costum de deixar «un troç de franja amb els agafets a un extrem, que s'anomenava *pont*». Segons Puiggarí les nosques eren «joyeles pendientes del collar» i així mateix les considera apellatiu de collar (*Indumentaria Española*, pàgs. 123 i 325).

Per tot el que va dit, malgrat la petita diferència de la definició de Quicherat seguida per Puiggarí, malgrat l'esporàdica allusió a braçalets

i collars, malgrat que en alguna ocasió hem vist citats al mateix temps nosques i fermalls, hem de considerar la nosca concretament com un fermall de luxe per a capes i mantells; segurament es tracta d'una derivació de l'antiga fíbula que assoleix als segles XIV i XV, en l'art gòtic, la seva màxima esplendor, esdevenint aleshores un joell que condensa la suprema vanitat de la persona. Tanmateix la nosca, per a ésser col·locada, porta als extrems uns *affiblays* (fíbules) per a subjectar la capa.

Una pacient investigació en documentació notarial catalana medieval, en inventaris de cases particulars de l'època, ens assabentaria si a Catalunya la nosca va tenir tanta difusió com a l'estranger, on les persones elegants la portaven «par grant seigneurie». Fins ara sols podem assegurar que usaren nosques — i nosques magnífiques — els nostres sobirans i prínceps de la Casa reial, i també, com ens notifica mossèn Gudiol, els sacerdots, aquests en llurs capes pluvials. Hem de recordar que hi va haver costum, entre els monarques, de deixar llurs preades capes als sacerdots per contribuir d'aquesta manera a la major esplendor dels oficis en determinades ocasions i solemnitats; en tal costum deuria influir — pensem — la il·lusió de protecció divina que produiria al sobirà, en les seves difícils situacions polítiques i militars, el fet d'embolcallar-se en la mateixa capa utilitzada pel sacerdot en la gran cerimònia d'exaltació religiosa. Una altra cosa que podem assegurar, és que la nosca va ésser coneguda a Catalunya amb tal denominació prop de dos segles, o sigui des dels temps de Pere *el Gran* (segons dades que ofereix el senyor F. Soldevila en el seu treball monogràfic contingut en aquest volum) fins als voltants del 1470. (Aquesta darrera data ens la dóna l'Inventari de la Seu de Girona, citat per mossèn Gudiol.) Tot fa suposar que el dit període fou encara més dilatat.

Com hem dit, entre les nosques que usaren els nostres sobirans i llurs mullers figuren exemplars de singular valor, tant per llur pedreria com per llur composició artística («magnes nosques»). Als inventaris d'Enric V d'Anglaterra, de Carles V de França, dels comtes d'Hereford i d'Essex, dels ducs de Normandia, etc., citats per alguns autors que hem consultat, no hem trobat descrites nosques tan belles i valuoses com les pertanyents a Jaume II. Potser sigui pura casualitat; les possibilitats de sumptuositat i riquesa de la cort catalano-aragonesa durant el segle XIV no creiem que fossin ni molt superiors ni molt inferiors a les dels sobirans i magnats esmentats. La cort de Jaume II ofereix contrastos desconcertants de riquesa i rusticitat; més o menys,

són els mateixos que es produïen a les corts europees de l'època. En alguns períodes l'esmentat monarca va passar per situacions econòmiques angoixoses; per exemple: en ocasió de l'empresa de Sardenya que àdhuc l'obligà a suprimir serveis de la seva Casa. No ens hem de deixar sorprendre pels procediments, d'aparença avui depriment, que posava en pràctica Jaume II per procurar-se diner. Ben sovint, sobretot quan s'aproximava algun esdeveniment a la seva cort, empenyorava objectes preciosos de la seva cambra reial, com, per exemple, una corona, una nosca i un capell de sol de la seva muller, Blanca d'Anjou, per atendre les despeses del viatge a Avinyó del seu fill, l'infant Joan, per a ésser tonsurat pel papa Climent V. En una altra ocasió el veurem invitant el rei de França (Carles IV *el Bell*) perquè li compri alguna corona o algun altre objecte valuós. Són aquests els procediments de l'època. En qualsevol relació de joies de la casa reial sorprèn la minuciositat exquisida — ben significativa — que s'observa per a indicar que a tal garlanda, que a tal corona, que a tal «corrigia» manca un robí petit, una maragda grossa, o una o dues perles. L'escassetat de moneda, la manca de paper moneda a la manera actual, obligava els sobirans a valer-se dels objectes preciosos de llurs *tresors* per atendre llurs pagaments: o els empenyoraven a usurers, o els venien, o anaven desmuntant de mica en mica la pedreria que els ornava, cosa que farien a mesura de llurs necessitats. Per tal raó (entre altres), aquestes joies precioses, sovint capricioses, que veiem descrites als registres de la Cancelleria reial, no han pogut arribar, en gran part, a nosaltres: de mica en mica varen ésser despulades de llurs pedres fines i darrerament la muntura d'or o d'argent era venuda a pes, o es fonia per a fer alguna imatge o altra joia projectada, o bé per a batre moneda més o menys pura.

Les formoses *magnes nosques d'or* de Jaume II, amb creus, amb lleons, amb àguiles, amb paons, amb efigies de reis coronats, ornades amb camafeus (caríssims als monarques), amb esmalts, carregades de perles «de competenti grossitudine», de safirs, de topazis, de maragdes, de robins, de granats, de balaixos, rarament d'algun diamant, etc., foren treball català? Foren presents de sobirans estrangers? Res no podem dir en tal sentit. Ens decantem a creure ambdues coses. A les ordres de Jaume II varen treballar orfèvres catalans i estrangers, uns i altres expertíssims. El monarca tingué per a ells tota mena d'atencions per tal com els considerava elements de primer ordre per a ajudar-lo en el seu desig d'enlluernar — ben accentuat — quan es posava en contacte

amb les corts estrangeres. Ja aleshores el mèrit artístic començava a obrir-se pas en la consideració dels nostres sobirans. Jaume II degué aprendre molt en tal sentit dels Anjou i dels Lusignan.

Donem a continuació notícia d'unes quantes nosques de la casa reial catalano-aragonesa. Repetim que les dites nosques acostumen a figurar entre els objectes de màxima valor del tresor del monarca. Si a la notícia de la nosca acompanya la seva descripció, la transcrivim fidelment :¹

1. — Relació d'objectes que per manament reial, lliura Arnau Messeguer, oficial de la cambra del monarca. Entre els objectes figuren *quatre nosques d'or per a la reina Blanca d'Anjou*. — Osca 23 juliol 1302 (Reg. 269, fols. 88^v a 90^v).

2. — El monarca disposa l'empenyorament de diverses joies pertanyents a la seva muller; entre elles *quamdam noscham auream, cum quadam cruce in medio, ponderantem decem unças, in qua erant quatuor perle grosse et duo rubiç et duo saffirs; et in eius cruce erat quidam balaix et quatuor maracdis*. — València 28 abril 1303 (Reg. 269, fol. 178^v).

3. — Jaume II dóna ordre de rescatar *una nosca d'or de Na Blanca*, empenyorada a Jaume Palau per 4.000 sous barcelonesos. — València 2 febrer 1304 (Reg. 258, fol. 73).

4. — Relació d'objectes lliurats per Arnau Messeguer, oficial de la cambra reial, obeint ordres del monarca. Entre els objectes *unam noscam auri cum maracdis et saffiris et cum perlis munitam in circuilu et in medio*, atorgada a una infanta de Mallorca (no consta el nom), cunyada de Jaume II. — Barcelona 15 novembre 1305 (Reg. 270, fol. 44^v).

5. — Jaume II reclama al seu canceller Ramon [Despont], bisbe de València, una de les tres claus, que és al seu poder, de cert cofre de joies reials dipositat al convent de PP. Predicadors de Barcelona per tal com es proposa empenyorar una *nosca*, una corona i un capell de sol (*sive galerum*) que foren de la difunta reina Blanca i que, segons desig d'ella, havien d'ésser empenyorats per subvenir les despeses del viatge de l'infant Joan a Avinyó, el qual anava a tonsurar-se amb tota solemnitat per la propia mà del papa [Climent V]. — València 20 abril 1312 (Reg. 239, fol. 56^v).

6. — Jaume II disposa que siguin dipositades en poder del Mestre de l'Ordre de Calatrava, a Alcanyis, diverses valioses joies com a garantia de pagament de la quantia de l'aixovar de la seva filla, la infanta Maria, promès al seu marit, l'infant Pere de Castella; entre les joies *quamdam noscham in qua sunt lapides preciosis videlicet saffirii et balaixii grossi, et in eius affiblays sunt in quolibet capite singule aquile in quibus sunt saffirii, balaixii et in circuitu sunt maracdi et balaixii et saffirii, et plures lapides ipsius nature sunt in dicta noscha qui sunt minuti, et perle grosse et minute, set de altera dictarum aquilarum deficit unus lapis*. — València 13 abril 1312 (Reg. 273, fol. 35).

1. Tots els documents citats, mentre no es fa cap altra indicació, pertanyen a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

7. — Jaume II estén rebut a fra Pere [Bonanat], abat del monestir de Santes Creus i capellà major del monarca, de la caixa que va lliurar a fra Joan de Llotger, lloctinent del confessor reial, en la qual es contenien magnífiques joies (que s'hi descriuen) propietat del sobirà i que havien de portar-se a l'arquebisbe de Tarragona per pagar els deutes i injúries de Jaume II. Entre les joies *duas noscas auri cum lapidibus preciosis diversis et cum perlis, in altera quarum sunt duo pavones auri cum perlis et lapidibus preciosis, et in altera sunt due aquile auree cum perlis et lapidibus preciosis.* — Barcelona 15 novembre 1318 (Reg. 281, fol. 275).

8. — Relació d'objectes preciosos que Arnau Messeguer ha d'extreure de la Cambra reial per a ésser dipositats en poder d'Eiximèn de Luna, arquebisbe de Tarragona, a fi d'atendre el pagament dels *debita et iniuria* del rei Jaume II, el qual, víctima de greu malaltia, creu pròxima la seva mort. Entre els objectes, *tres nosques magnas i una nosca rotunda.* Heus aquí llur descripció:

...duas noscas de auro magnas cum lapidibus preciosis et perlis grossis, set de altera dictarum noscarum deficiunt duo lapides de cantonibus superioribus cum eorum gastonets: item deficiunt inde tres alii lapides; et est in medio ipsius nosche quedam crux in qua sunt incastati duo maracdi et duo robiç et tres perle grossete et unum capmaseu in medio crucis et circumcirca dicte nosche est encastatus unus robiç et unus maracde et unus saffir et quatuor perle grosse: et est ibi figura duorum leonum, et super ipsos duos leones sunt figure regis et regine cum coronis; et est tota dicta noscha munita sive ornata de maracdetis et saffiretis et non deficit unde aliquid, exceptis predictis quinque lapidibus.

In alia vero noscha sunt fixi sive encastati inter magnos et modicos octo balays et quinque safiri et quatuor maracdi et duodecim perle; et est in medio dicte nosche unum capmaseu, et est munita sive ornata pluribus maracdetis et saffiretis, et non deficit inde aliquid.

Item, tradidistis dicto reverendo archiepiscopo unam noscham magnam auri in qua sunt encastati decem et septem lapides grossi quorum novem sunt saffiri grossi et octo sunt balays grossi, et in affiblays ipsius nosche in quolibet capite sunt singule aquile in quibus sunt saffiri competentis grossitudinis et duo balays eiusdem grossitudinis, et in circuitu saffiri grossi ipsius nosche sunt quatuor maracdi et quatuor balays de competenti forma. Item quatuor saffirs eiusdem grossitudinis. Item sunt in dictis noschis multi lapides minuti eiusdem nature. Item decem perle grosse, et in circuitu dicti saffiri grossi sunt quatuor perle de competenti grossitudine. Et in rote dicte nosche sunt alie quatuor perle minus grosse. Et altri predicta sunt in dicta noscha ad ornamentum ipsius in circuitu perle communiter grosse et multi diversi lapides minuti. Verumtamen ex una dictarum aquilarum de medio loco deficit unus lapis et locus in quo erat est vacuus. Et de tota predicta noscha nichil aliud deficit.

Item, tradidistis dicto reverendo archiepiscopo unam noscham rotundam de auro et in medio ipsius nosche est una crux auri in qua est unus balaix grossus in medio, in cuius circuitu sunt quatuor maracdi, et in circuitu dicte nosche sunt incastati duo safiri grossi et duo robiç grossi et quatuor perle grosse; et est ponderis decem unciarum et trium quarteronum ad dictum pondus Barchinone. — Barcelona 29 novembre 1318 (Reg. 281, fol. 36^v).

9. — Lletra de Jaume II a Ponç [de Gualba], bisbe de Barcelona, acusant-li rebut del camafeu que entre perles i pedres precioses es trobava encastat en una nosca d'or existent entre les joies reials que el prelat tenia en dipòsit per satisfer els deutes i injúries del monarca. Aquest li demana el preu en què es trobava taxada la valuosa pedra per abonar-lo al bisbe. — Tortosa 2 març 1322 (Reg. 280, fol. 55).

10. — En l'inventari dels objectes que la reina Maria de Navarra, primera muller de Pere el Cerimoniós, deixà en testament a les seves filles Constança i Joana, figuren citades diverses nosques: una nusca d'argent, solimada de cendat vermell, pertanyent a una capa de cor; tres nosques d'argent daurades ab senyals d'Aragó e de Navarra; una nosca d'argent daurada ab crucifixi e ab imatges de santa Maria e de sant Johan; altra nosca d'argent ab esmalt istoriat de la aparició. — Barcelona 5 octubre 1356 (A. Rubió i Lluch, *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, I, 176).

11. — En l'inventari de la capella de la infanta Joana, comtessa d'Empúries, filla de Pere el Cerimoniós, citada en el document anterior, figuren tres nosques que segurament corresponen a les que li va deixar la seva mare, Maria de Navarra. Diu així l'inventari: tres nosques d'argent daurades e esmaltades ab senyal d'Aragó, de França e de Navarra, les quals són de les capes de cor desús dites, e les quals pesen a march de Barchinona, .iiii. marches, .vii. onces e miga. — Barcelona 7 novembre 1360. (Publicat per Pere Sanahuja, en l'«Homenatge a Antoni Rubió i Lluch», II, 165-172.)

12. — Una nosca de capa ab son stoig (citada en un inventari de peces litúrgiques del segle xv, sense indicació de procedència, existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Sec. «Procesos»).

J. ERNEST MARTÍNEZ I FERRANDO

Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona.